

WSTĘP

W wielu publikacjach popularnonaukowych i naukowych pojawiały i pojawiają się pytania, które nurtują badaczy. Jedno z takich fundamentalnych pytań brzmi: Dlaczego jedne narody są bogate, a inne biedne? Na ten temat po części udzielają odpowiedzi takie prace z zakresu historii gospodarczej jak: *A Concise Economic History of the World* (2016) L. Neala, R. Camerona, *The Wealth and Poverty of Nations. Why Some Are So Rich and Some So Poor* (1993) Davida S. Landesa i *A Farewell to Alms. A Brief Economic History of the World* (2007) Gregory Clarka. W związku z tym, że niektóre kraje zanotowały znaczący rozwój gospodarczy, to warto przyjrzeć się bliżej poczynaniom poszczególnych ekip rządzących, które przyczyniły się do pozytywnych zmian w konkretnym okresie.

Jednym z ważnych i wybijających się premierów w historii Australii był Gough Whitlam, który zmienił w istotny sposób bieg wydarzeń w Australii. Na temat Whitlami i jego rządów ukazało się wiele prac. Sam Whitlam opublikował dość dużo tekstów. Spod jego pióra wyszły następujące ważne książki: *The Whitlam Government 1972–1975*, opublikowana w 1985 r., *The Truth of the Matter*, która ukazała się w 1979 r. oraz *Abiding Interests* z 1997 r. Pierwsza pozycja zawiera 21 rozdziałów dotyczących poszczególnych ważnych zagadnień, w których Whitlam dokonał reform. Praca jest treściwa i obszerna, niemniej jest to spojrzenie subiektywne samego Whitlami, dlatego w niniejszej pracy ważne są odniesienia do innych opinii i danych. Whitlam wielokrotnie opisuje szczegółowo różne kwestie, ale są to oceny raczej pozytywne, a odniesienia dotyczą często krytyki rządu Frase-ra. Druga wymieniona pozycja dotyczy odwołania premiera w 1975 r. przez gubernatora generalnego Australii Johna Kerra. Książka jest odpowiedzią na wersję wydarzeń opisaną wcześniej przez samego gubernatora. *Abiding Interests* to pozycja Whitlami poświęcona polityce i spojrzeniu socjalnemu oraz międzynarodowym relacjom. Mniej znana jest praca pt. *On Australia's Constitution* wydana w 1977 r. Whitlam bardzo lubił podróżować, dlatego owocem tego zamiłowania jest m.in. książka pt. *My Italian Notebook*, opublikowana w 2002 r. Oprócz tych pozycji premier napisał szereg artykułów.

Baza tych materiałów jest ważna dla poznania samego stanowiska premiera, nie jest to jednak materiał wyczerpujący z natury rzeczy w jakikolwiek sposób dla tematu tej pracy. Trzeba poznać materiały i stanowiska innych osób, aby dokonać weryfikacji poglądów, poddając w ten sposób opracowywane zagadnienie krytyce naukowej.

Jedną z osób, które najwięcej napisały o Whitlamie jest Jenny Hocking. Z najważniejszych są dwie biografie: *Gough Whitlam: A Moment in History* z 2008 r. i *Gough Whitlam: His Time* z 2012 r. Obie prace są bardzo obszerne i dokładnie opisują sylwetkę oraz uwarunkowania polityczne za czasów premiera, nie ma tam jednak tabel i odnośników do danych ekonomicznych. Ostatnia praca Hocking to *The Palace Letters: The Queen, the Governor General, and the Plot to Dismiss Gough Whitlam* z 2021 r., poświęcona listom między gubernatorem generalnym a królową Elżbietą II, dotyczącym odwołania premiera w 1975 r. Praca ta wnosi do niniejszej publikacji wytłumaczenie, z jakiej inicjatywy odwołano premiera. W 2017 r. ukazała się praca pod red. Jenny Hocking pt. *Making Modern Australia – The Whitlam Government's 21st Century Agenda*. Znajdują się w niej rozdziały o charakterze politologicznym. Interesującą książką jest opracowanie pióra Paula Kelly pt. *The Unmaking of Gough* z 1976 r. Dodatkowo należy wymienić: *Whitlam* Briana Carolla z 2011 r., i *Menzies to Keating* z 1992 r. pod red. Patricka Wellera. Za pomocną należy uznać biografię żony premiera Margaret Whitlam, opracowaną przez Susan Mitchell w 2006 r. Do postaci Whitlama odwołują się też autorzy książek o premierach Australii jak Blamchet d'Alpuget w pracy pt. *Robert J. Hawke* (1982), czy Kerry O'Brien w opracowaniu *Keating* (2015) oraz Lazarus Rising w obszernej książce pt. *John Howard* (2010). Autor ma nadzieję, że niniejsza praca przyczyni się do jeszcze pełniejszego spojrzenia na okres premierostwa Gougha Whitlama. Jedną z wartościowych książek jest praca pod red. Troya Bramstona pt. *The Whitlam Legacy*, która ukazała się w 2015 r. Pozycja składa się z pięciu części, część trzecia jest najbardziej użyteczna na potrzeby tej monografii i dotyczy zagadnień najbardziej zbliżonych do rozdziałów w tej książce. Niemniej nie ma tam tak ukazanych danych jak w niniejszej pracy. We wszystkich powyższych publikacjach przewijają się wątki ekonomiczne, ale nie są one przedstawione systematycznie, odnosząc się do czasu przed Whitlamem i po nim. Nie ma też w tych pracach tak rozbudowanego rozdziału teoretycznego odnoszącego się do *welfare state* i ekonomii rozwoju.

Pomimo że o premierze Whitlamie powstało wiele prac, to nie podejmują one w sposób wyraźny wyakcentowania i poszerzenia opisu zachodzących zjawisk zwłaszcza w kontekście historii gospodarczej i polityki.

Aczkolwiek opisano przemiany gospodarcze za czasów jego rządów, ale nie ukazano w dokładny sposób parametrów ekonomicznych, zwłaszcza w tabelach, co byłoby czytelniejsze. Tym bardziej istnieje potrzeba dokładniejszego przyjrzenia się reformom gospodarczym i politycznym oraz decyzjom premiera również ze względu na jego zdecydowaną postawę i – można rzec – autorytarny styl zarządzania krajem. Poszczególne rozdziały niniejszej książki systematyzują dokonane zmiany i podejmują wybrane najważniejsze kierunki reform politycznych i gospodarczych, jakie przeprowadził Whitlam. W ten sposób odniesiono się do najważniejszych problemów, z jakimi miał do czynienia rząd Whitlamba.

Zamiarem autora tej pracy jest przedstawienie działań premiera Australii Gougha Whitlamba, który przeprowadził wiele zmian na Antypodach. W monografii dokonana zostanie analiza reform gospodarczych, które miały swój początek w Australii w latach 1972–1975. Głównym celem jest wykazanie, że przeprowadzone przez Whitlamba i jego partię reformy polityczne i gospodarcze doprowadziły do dużych zmian w australijskim obszarze życia społecznego. Kluczowe znaczenie w tym procesie miał ośrodek decyzyjny w osobie premiera Whitlamba, od którego uzależnione było zaangażowanie administracji w przeprowadzenie zmian politycznych i gospodarczych. Whitlam sprawował swój urząd od 5 grudnia 1972 r. do 11 listopada 1975 r. Premier nie rządził długo, ale jego działania były bardzo intensywne pod względem liczby i znaczenia reform gospodarczych i przemian politycznych, jakich dokonał. Dlatego tytuł pracy to ***Reformy gospodarcze i polityczne za rządów premiera Gougha Whitlamba w Australii w latach 1972–1975.***

Osiągnięciu postawionego w pracy celu ma posłużyć weryfikacja tezy głównej, którą zawarto w postaci następującego sformułowania: **reformy gospodarcze i polityczne za premierostwa Gougha Whitlamba w latach 1972–1975 zapoczątkowały i spowodowały zmiany w standardach życia ludności w Australii.** Reformy gospodarcze i polityczne Gougha Whitlamba dotyczyły wielu obszarów. W obliczu tych uwarunkowań szczególna uwaga zostanie poświęcona istotnym sektorom gospodarczym, działalności partii politycznych i stosunkom międzynarodowym. Uzupełnieniem tezy głównej będą pytania badawcze: Dlaczego w 1972 r. doszło do zmiany rządów w Australii? Czy wprowadzone reformy przyczyniły się do poprawy życia ludności? Czy podjęte decyzje polityczne miały swoją kontynuację po zakończeniu rządów ALP (Australian Labor Party – Australijska Partia Pracy) w 1975 r.? Dlaczego pomimo wprowadzenia reform premier Whitlam został odwołany z urzędu w listopadzie 1975 r.?

Dla zapewnienia rozwiązania problemu badawczego i właściwej weryfikacji postawionej hipotezy w pracy zastosowano: podejście normatywne – zwłaszcza w stosunku do programów reform, podejście instytucjonalne przy opisach instytucji politycznych i mechanizmów ich działania oraz podejście historyczne w ukazaniu genezy zjawisk i procesów historii politycznej. Z punktu widzenia problematyki niniejszego badania podstawową metodą badawczą wykorzystywaną w pracy jest metoda interpretacji zdobytych materiałów i wnioskowania oraz analiza dokumentów i statystyk. Naukami, które okazały się pomocne, były socjologia i ekonomia oraz historia. W ramach pracy wykorzystano metodę opisową, odnoszącą się zwłaszcza do analizy:

- publikacji naukowych;
- dokumentów, ustaw, projektów ustaw i raportów;
- danych statystycznych.

Tym samym w szczególności zbadano stosunki międzynarodowe, dane statystyczne z zakresu ekonomii, działalność państwową administracji i partii politycznych, w tym zwłaszcza ALP z czasów Whitlana.

Wśród Australijczyków opinie o Whitlamie nie są jednoznaczne, on sam wpisuje się w politykę ALP, z którą był związany od początku swojej działalności politycznej. Ciekawe jest zatem pytanie, w jakim stopniu jego rządy przyczyniły się do rozwoju Australii? Czy podjęte decyzje były słuszne z ekonomicznego punktu widzenia oraz jak można ocenić ogólnie okres Whitlana w szerszej perspektywie? Praca ma przyczynić się do wypełnienia luki w literaturze polskiej w zakresie politologii i historii gospodarczej Australii oraz wypełnić wątki, które nie zostały opracowane w literaturze australijskiej. Pomimo tego, że autor niniejszego opracowania wydał książkę w 2006 r. pt. *Zarys historii gospodarczej Australii w XX wieku*, to znajdziemy tam zaledwie kilkanaście zdań o Whitlamie w rozdziale piątym, który ma intrygujący tytuł: „Złote” lata gospodarki australijskiej w latach 1946–1974. Pomimo tego, że wspomniana praca jest jedyną wydaną w tym zakresie badawczym publikacją w Polsce, tym bardziej nie ma dokładnego opracowania skupiającego się na okresie premierostwa Whitlana. Interesujące zatem będzie ukazanie roli i działalności ekipy Whitlana w kontekście tego złotego czasu, choć jego rządy trwały nieco dłużej, bo do 11 listopada 1975 r.

W ocenie tego okresu bardzo duże znaczenie mają dostępne materiały źródłowe, archiwalne i publikacje. Własne doświadczenia, niezależnie od poszukiwań prowadzonych w bibliotekach i archiwach, również ukształtowały poglądy autora w wielu kwestiach. Długoletni pobyt w Australii po-

mógł mu lepiej zrozumieć i odnieść się do niektórych spraw związanych z historią tego kraju. Doświadczenie to nie pozostało bez wpływu na wydane wcześniej artykuły i monografie. Przez wiele lat autor niniejszej pracy gromadził materiały prymarne, najnowsze publikacje, artykuły oraz te, które ukazały się po śmierci Gougha Whitlama w 2014 r. Dzięki tym zabiegom autor dotarł do ciekawych materiałów związanych z historią gospodarczą Australii w opisywanym czasie. Można powiedzieć o pewnej ciągłości badań zawartych również dość często w opublikowanych dotąd artykułach. Bardzo istotne jest wykorzystanie dotychczasowej literatury dotyczącej Whitlama wraz z jego samodzielnie wydanymi opracowaniami. Szczególnym źródłem są zbiory z *Archival Collection* znajdujące się w *Whitlam Institute* w *Western Sydney University* w Australii. Autor odbył podróż do tego instytutu na przełomie października i listopada 2023 r. i skorzystał z materiałów archiwalnych oraz przeprowadził rozmowy ze znaczącymi profesorami zajmującymi się tematyką dotyczącą czasów Whitlama. Duże wrażenie na autorze wywarła wizyta w domu Whitlama w Sydney, w którym mieszkał przez wiele lat. Dom znajduje się teraz pod opieką dyrektora *Whitlam Institute*, profesora Johna Juriansza.

Niniejsza publikacja jest utrzymana w konwencji historii gospodarczej, która należy do podstawowych przedmiotów na studiach ekonomicznych. Historia gospodarcza łączy nauki ekonomiczne i historyczne. Współcześnie ze względu na przedmiot i niektóre metody badawcze dziedzina ta bardziej przynależy do nauk ekonomicznych, a szczególnie ekonomii. Taki pogląd reprezentował między innymi Witold Kula. Do zaproponowanego tytułu tej pracy przystają też niektóre obecne poglądy. Pierwszy z nich mówi o tym, że historia gospodarcza zajmuje się gospodarowaniem w przeszłości. Drugi pogląd, który propagował Oskar Lange, podkreśla zadanie historii gospodarczej i formułowanie przez nią praw konkretno-historycznych w konkretnych systemach gospodarczych.

Waga historii gospodarczej wynika również z jej istotnych funkcji: poznawczej, aplikacyjnej oraz dydaktycznej. Dzięki funkcji poznawczej istnieje możliwość odkrycia nieznanych faktów i procesów gospodarczych. Dzięki badaniom historii gospodarczej można jednocześnie zastosować ją w praktyce i w teorii. Polityka gospodarcza czerpie w wielu przypadkach ze znajomości zjawisk i procesów gospodarczych z przeszłości. Analogie zazwyczaj nasuwają się dość często we współczesności. Historia gospodarcza jest wykorzystywana szczególnie w procesach związanych ze wzrostem gospodarczym i związanymi z tym reformami gospodarczymi. Przedmiot ten pełni wreszcie rolę dydaktyczną i na podstawie porównywania zjawisk,

procesów i prawidłowości stwarza możliwości do budowania podstaw myślenia ekonomicznego. Wykorzystać zatem można również metodę falsyfikacji, nakazującą weryfikację istniejącej wiedzy. Społeczna funkcja historii gospodarczej wyraża się w jej „legitymizacji”.

Konstrukcja książki oparta jest na prezentacji wiedzy w układzie problemowo-czasowym uwzględniającym rozwój gospodarki w Australii za rządów Whitlama. Każdy rozdział pracy został przyjęty według kryterium jego ważności w opisywanym i badanym zagadnieniu. Monografia łącznie zawiera dziesięć rozdziałów i rozpoczyna się od wstępu i spisu skrótów.

W teoretycznym rozdziale pierwszym pt. *Welfare state i ekonomia rozwoju w teorii ekonomii*, w którym uwzględniono typologie teoretyczne i systemowe *welfare state*, odniesiono się do Australii jako państwa wpisującego się w powyższą koncepcję. Ukazano badaczy i ich klasyfikację Australii w ramach konkretnej metody badawczej. Przedstawiono również ewolucję państwa opiekuńczego w wymiarze ogólnosystemowym. Podkreślono także ekonomię polityczną państwa opiekuńczego reprezentowaną przez J. M. Buchanana. W podrozdziale trzecim ujęto Australię jako państwo wpisujące się w koncepcję *welfare state* i przedstawiono wyniki analizy Castelsa i Uhra dotyczące socjalnej pomocy od 1900 do 1980 r. W podrozdziale czwartym opisano również znaczenie ekonomii rozwoju. Idea ekonomii rozwoju, choć wprost odnosi się do przeciwdziałania ubóstwu w skali światowej, wpisuje się w cel Whitlama, którym był wzrost zamożności społeczeństwa, co przy zastanym stanie życia ludności australijskiej miało swoje zastosowanie.

W rozdziale drugim przedstawia się sytuację wyjściową zarówno w kontekście kondycji gospodarki, czyli uwarunkowań makroekonomicznych (dochodu narodowego, rynku pracy itd.), jak i szerszego kontekstu zmian politycznych, czy przejęcia władzy przez ALP. Rozdział ten dotyczy gospodarki Australii przed reformami Whitlama.

Rozdział trzeci zawiera bardzo istotne treści dotyczące polityki mieszkaniowej, rozwoju miast i transportu. Przy opisywaniu tych zagadnień uwzględniono wielkość populacji Australii i zmiany dotyczące polityki imigracyjnej. Zwrócono uwagę na mniejsze miasta i zaniedbane tereny poza nimi, zwłaszcza jeśli chodzi o infrastrukturę i podniesienie jakości mieszkań podmiejskich w dużych miastach. Opisano również zagadnienie związane z bezpieczeństwem na drogach i transportem w Australii.

Rozdział czwarty omawia środowisko naturalne i sektor rolny. Opisało uwarunkowania naturalne, w tym klimatyczne i specyfikę bogactw naturalnych Australii. Bogactwa naturalne stanowią bardzo istotny element wpływający na pozycję Australii na świecie. W tym rozdziale połączono

środowisko naturalne i rolnictwo, uwzględniono również walkę z klęskami żywiołowymi. Rolnictwo jest bardzo ważną częścią gospodarki Australii szczególnie w znaczeniu eksportu produktów żywnościowych. W rozdziale tym ukazano aktywność w promowaniu reform przynoszących trwałe korzyści społeczności wiejskiej.

Rozdział piąty został poświęcony przemysłowi wydobywczemu i infrastrukturze. W ramach rozdziału zaprezentowano jeden z ważniejszych celów politycznych Whitlama, czyli odzyskanie ziemi z rąk zagranicznych inwestorów i ograniczenie napływu obcego kapitału. Oprócz tego skupiono się na ochronie środowiska, co było ważnym wyzwaniem dla premiera.

Kolejny rozdział dotyczy zmian w edukacji i opiece zdrowotnej. Jednym z ważniejszych punktów było umożliwienie studiowania większej liczbie osób przy łatwiejszych możliwościach dostępu do edukacji w wyższych uczelniach. Zmiany w tej dziedzinie wdrażano od 1973 r. Oprócz tego w rozdziale przedstawiono reformy dotyczące samych instytucji edukacyjnych. Drugim ważnym aspektem jest opieka zdrowotna. Przybliżono zabiegi Whitlama, który chciał odwrócić zaniedbania z czasów premiera Menziesa. Gospodarka Australii była na tyle silna, że mogła zapewnić obywatelom szersze korzystanie z usług zdrowotnych płynące z postępów nauk medycznych.

Rozdział siódmy skupia się na polityce imigracyjnej, płacach i systemie *social security*. Pokazano stosunek Whitlama do problematyki rasowej i dyskryminacji oraz zadań wdrożenia polityki tolerancji wobec imigrantów. Przedstawiono zagadnienie uzyskania obywatelstwa australijskiego oraz omówiono prawa Aborygenów do terenów. W drugim podrozdziale omówiono politykę płacową. Szerzej opisano podejście ALP do pomocy socjalnej nie tylko w kontekście wsparcia finansowego, ale pomocy w poszukiwaniu pracy.

Rozdział ósmy zajmuje się omówieniem wsparcia na rzecz sztuki i kultury. Omówiono zaangażowanie państwa w kwestii wzbogacenia dziedzictwa kulturowego i intelektualnego Australii. W skład instytucji objętych analizą wchodzi galerie, biblioteki, muzea, teatry i orkiestry symfoniczne. Przedstawiono również plany i realizację budowy obiektów przeznaczonych na te cele związane z sztuką i kulturą.

Rozdział dziewiąty zajmuje się analizą relacji Australii w zakresie polityki zagranicznej. Ważnym wydarzeniem było nawiązanie kontaktów z Chińską Republiką Ludową, jak również zacieśnienie współpracy z Japonią. Współpraca gospodarcza uzyskała zdecydowany priorytet nad zagadnieniami politycznymi. Dla Australii zawsze istotne były relacje ze Stanami

Zjednoczonymi, które również nabrały wagi pod rządami Whitlama. Omówiono zawarte traktaty, porozumienia i protokoły.

Wreszcie rozdział dziesiąty prezentuje wskaźniki ekonomiczne i społeczne w okresie całej dekady lat 70. XX wieku, sięgając do początku lat 80. W rozdziale tym przedstawiono PKB, wskaźnik cen towarów i usług oraz bezrobocie. Zaprezentowano również wskaźniki handlu zagranicznego w latach 1970–1983 i wymianę handlową z wybranymi krajami. Praca kończy się syntetycznym zakończeniem z wnioskami oraz wskazaniem najważniejszych pozycji bibliograficznych.

Przy pisaniu niniejszego opracowania korzystano z dostępnej literatury międzynarodowej, zwłaszcza australijskiej i prasy polskiej, szczególnie „Tygodnika Polskiego” wydawanego w Australii. Obszerne komentarze do zagadnień politycznych i gospodarczych czynił zmarły w ubiegłym roku wieloletni redaktor Eugeniusz Bajkowski, urodzony w 1931 r. w Harbinie. W minionych latach dostarczał on analiz statystycznych autorowi tej pracy. Rozdziały dotyczące reform Whitlama oparto na studiach naukowej i fachowej literatury, głównie autorów australijskich, amerykańskich i brytyjskich. Wykorzystano także materiał liczbowy i faktograficzny oraz oryginalne wydawnictwa dotyczące źródeł statystycznych. Korzystano również z dokumentów i tekstów źródłowych znajdujących się w archiwum w Sydney, monografii i opracowań, a także artykułów i oficjalnych stron internetowych. Cenne publikacje znajdują się również w bibliotekach State Library NSW, Sydney University i Western Sydney University.

Książka nie mogłaby powstać bez wsparcia osób pełnych oddania i życzliwości. Szczególne podziękowania kieruję do recenzentów tej pracy, Pani Profesor Izabeli Zawislińskiej i Pana Profesora Joachima Osińskiego. Za cenne uwagi dziękuję Pani Profesor Ewie Cieślik. Kieruję również podziękowania na ręce Pana Dziekana prof. dr. hab. Tomasza Nieboraka za wszelakie wsparcie finansowe i pomoc w wydaniu tej książki. W ciągu wielu lat pracy szczególnie pomocny okazał się Peter Vogels, który podczas naszych spotkań pomagał mi w zgłębieniu znaczeń tekstów bardziej wyrażonych. Niebagatelną pomoc w zdobyciu materiałów na ostatnim etapie pisania książki uzyskałem od pracowników Whitlam Institute z Sydney, profesora i dyrektora instytutu Johna Juriansza oraz Paivi Lindsey z archiwum z Whitlam Institute. Podczas tworzenia tej pracy moja żona Maria jak zawsze ofiarowała mi wsparcie pośród samotności, którą pisarze otaczają się w trakcie pisania.